

Posudek oponenta disertační práce

JUDr. Ing. Zdeněk Hraba

Kolektivizace a transformace československého a českého zemědělství v letech 1945 – 2004, právně normativní pohled

Praha: Univerzita Karlova, Právnická fakulta 2010, I – VI + 286 s.

Kolega JUDr. Ing. Zdeněk Hraba předložil k obhajobě práci s poměrně dlouhým názvem „*Kolektivizace a transformace československého a českého zemědělství v letech 1945 – 2004, právně normativní pohled*“. Vybral si tak nejenom nelehké, ale zároveň i brizantní téma, které je stále živé a jednotlivými skupinami zainteresovaných osob vnímané diametrálně odlišně. Autor si sice otázku, proč tomu tak je, výslovně nepoložil, ale jeho práce, zejména rozbor transformační legislativy, na příčiny ukazuje: stále živý pocit křivdy z padesátých let a často křečovitá snaha ji napravit, složitost procesu nápravy křivd a konečně nekvalitní nová legislativa, vyvolávající ve svých konkrétních důsledcích – a to na straně povinných i oprávněných osob – znovu pocit nespravedlnosti a ukřivdění.

Autor se v souladu s názvem v práci soustředil především na zákonodárství z padesátých let, kdy probíhaly rozhodující fáze kolektivizace, a na devadesátá léta minulého století, kdy parlamenty schválily předpisy, v nichž spočívá těžiště transformace našeho zemědělství. V souladu s tím práci rozdělil na krátký úvod a dvě dále strukturované části.

V úvodu především konkretizoval své téma (zejména vyčlenil z procesu kolektivizace vznik státních statků), stručně charakterizoval jednotlivé etapy vývoje československého zemědělství v letech 1945 – 2004 a obecně charakterizoval zvolené metody zkoumání. Zároveň upozornil na jistou nejasnost a nepřesnost základních pojmů, použitých v názvu práce.

V první části (*Kolektivizace*), rozdělené do pěti kapitol, nejdříve charakterizoval české zemědělství a zemědělskou politiku v meziválečném období a v Protektorátu Čechy a Morava (*1. České zemědělství a zemědělská politika v letech 1918 – 1945*). Nastínil tu podobu českého zemědělství před prvorepublikovou pozemkovou reformou, pak změny, které reforma přinesla, a nakonec řízené hospodářství, zaváděné německými okupanty. Konstatování (s. 19), interpretující pozdější státní regulaci zemědělství jen jako pokračování „tradice“ založené autoritativním režimem druhé republiky a protektorátními poměry a odmítající vliv sovětské doktríny, je podle mne ve své kategoričnosti zkrslující.

Z jednotlivostí:

Na s. 9 má být 8,8%, nikoliv 8,8 ha.

Na straně 11, pod f) vypadnutím slůvka „bez“ ztratila smysl věta začínající „*Hospodář* ...“.

Na s. 15 zajisté hned dvakrát nejde o „*pastýře*“.

Když jsem si po obdržení práce zběžně procházel její obsah, zaujal mne název další kapitoly „*Právní regulace počátků kolektivizace (1945 – 1947)*“. Poznamenal jsem k němu malý otazník a chtěl jsem v tomto bodě s autorem polemizovat. On mne však předešel a v úvodu

této kapitoly jej sám zpochybnil a navrhl název výstižnější. Jen nevím, proč jej nepoužil. Objevuje se v něm slovo socializace a autor v textu ukázal na jeho dobové významy. Kořeny pozdějších opatření spojil s vydáním vládního programu první poválečné vlády Zdeňka Fierlingera v dubnu 1945 a poválečnými opatřeními, provedenými na jeho základě (konfiskace nepřátelského zemědělského majetku, zřízení Národního pozemkového fondu). Věnoval se také tzv. Ďurišovým zákonům, ohlasům na propagační akci před jejich projednáním v parlamentu a tzv. Hradeckému programu. Nakonec charakterizoval přijaté zákony, které se bezprostředně dotýkaly zemědělství (o pomoci rolníkům při uskutečňování zemědělského výrobního plánu, zvýhodňující kolektivní formy hospodaření, o úpravě zemědělských pachtovních poměrů, diskriminující velké vlastníky, o stíhání černého obchodu, o rozdělení pozůstalosti se zemědělskými podniky, omezující štěpení zemědělských podniků, o revizi první pozemkové reformy a o organizaci zemědělců Republiky československé, na základě něž vznikla Ústřední rada zemědělců a dva národní Jednotné svazy).

Z jednotlivostí:

Překlep v procentu hlasů pro slovenské komunisty na s. 29 způsobil, že by podle autora na Slovensku volilo více než 100% voličů.

Z celé první části své práce autor logicky věnoval největší pozornost období padesátých let, zachycenému ve třetí kapitole (s. 44 – 113). Hned v úvodu správně odmítl zjednodušující hodnocení důvodů kolektivizace zemědělství. Na citacích a parafrázích stanovisek čelných komunistických funkcionářů demonstroval jejich prvotní představy o zemědělské politice. Zabýval se také motivací vstupu zemědělců do družstev a dospěl k závěru, že většina se pro vstup nerozhodla ze zcela svobodné vůle, ale že přímým násilím byli nuceni jen někteří. Je v zásadě správný (i když mi jeho formulace trochu připadla jako hodnocení sociologického průzkumu chování mládeže z filmu Vrať se do hrobu), ovšem chybí mu podstatný dodatek, že nejtvrďší metody se používaly proti „mínkovorným“ osobám, místním autoritám, jejichž jednání ovlivňovalo rozhodování mnoha jiných. Správné je upozornění na regionální odlišnosti.

Z právních předpisů z padesátých let autor analyzoval nejen ústavu a předpisy spojené s vlastnictvím a užíváním půdy, vznikem Jednotných zemědělských družstev, jejich hospodařením, ekonomickými nástroji ovlivňujícími hospodaření družstev a soukromých rolníků, ale i trestněprávní nástroje využívané v souvislosti s kolektivizací zemědělství. Charakterizoval také nejdůležitější nové právní instituty, které v této době nabyly na významu (různé formy užívání půdy, potlačující význam vlastnického práva k ní).

Z jednotlivostí:

Překlepem je konstatování na s. 56 o přijetí ústavního zákona č. 100/1960 Sb. v roce 1961.

Chybné je konstatování na straně 58, že ústava z roku 1948 nebyla nikdy novelizována (autor zřejmě myslel konkrétně na „ustanovení o zaručených 50 hektarech“, ale z formulace to neplyne).

Nepřesné (a přímo rozporné) jsou informace o vydání stanov JZD na s. 70 a 71.

Čtvrtá kapitola pojednává o právní úpravě jednotných zemědělských družstev z roku 1959 a s ní spojených dalších předpisech, vydaných do přijetí nového zákona o JZD v roce 1975. V této době se JZD stabilizovala a spojovala se do větších celků, což autor demonstroval na statistických údajích. Zkvalitnila se též právní úprava organizace a fungování družstev, a to jak obsahově, tak z legislativního pohledu.

Z jednotlivostí:

Na straně 126 autorovi vypadlo číslo zákona, mělo být „77 Sb.“.

Ústředním tématem poslední kapitoly první části jsou „zemědělské“ předpisy z roku 1975 (zákon o zemědělském družstevnictví a zákon o užívání půdy a jiného zemědělského majetku k zajištění výroby), na základě nichž fungovalo družstevní zemědělství až do konce osmdesátých let, a zákon č. 90/1988 Sb. a na něj navazující předpisy. Za jejich platnosti dosáhlo zemědělské družstevnictví největšího rozmachu, což autor opět dokládá statistickými údaji, ale také se po listopadu 1989 přiblížilo ke zlomovému bodu svého vývoje.

První část práce je tedy uspořádána chronologicky. Autor v ní sledoval proces kolektivizace a vývoj zemědělského družstevnictví v úsecích vymezených nejdříve podle politického vývoje a pak podle základních předpisů dotýkajících se zemědělského družstevnictví. Byť se jednotlivá období nevymezují podle jednotného kritéria, je to řešení rozumné a obsáhla první část práce je díky němu přehledná. Autor se v ní soustředil především na rozbor jednotlivých právních předpisů a jejich praktickou realizaci. V zájmu lepšího pochopení motivace, vedoucí k přijetí jednotlivých opatření, a způsobu realizace těchto opatření by asi bylo vhodné konkrétněji připomenout některé dobové souvislosti. Od toho však autora zřejmě odradil rostoucí rozsah jeho práce, takže většinou zůstal jen u náznaků.

Druhá část práce je věnována transformaci československého a pak českého zemědělství podle předpisů z první poloviny devadesátých let. Autor ji rozdělil do dvou kapitol, číslováním navazujících na předchozí. Po úvodu (6.1. *Východiska a počátky právní regulace transformace československého zemědělství*) zde vlastně zase v chronologickém sledu analyzoval čtyři klíčové předpisy z let 1990 – 1992. Do druhé části šesté kapitoly včlenil výklad o změně zákona z roku 1975 o užívání půdy a jiného zemědělského majetku k zajištění výroby a o novém zákoně o zemědělském družstevnictví. Sedmou kapitolu vyhradil především zákonu o půdě a transformačnímu zákonu, ale začlenil do ní i navazující zákon o pokutách a kaucích za nedodržování zákonů upravujících transformaci zemědělských družstev a nápravu majetkových křivd v oblasti vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku. Podrobně se věnoval zejména přijetí a obsahu zákona o půdě a transformačního zákona. Poukázal na koncepční odlišnost zákona o půdě, lišícího se svým pojetím od jiných restitučních zákonů, popsal jeho hlavní instituty a s odkazy na judikaturu a jiné prameny upozornil na problémy v jeho praktické aplikaci. Stejně jako u první části bych i tu přivítal konkrétnější charakteristiku okolností, ovlivňujících podobu přijímaných předpisů, ale – opět stejně jako u první části – si zároveň uvědomuji limity, které autora omezovaly.

Z jednotlivostí:

Na straně 202 je nezvykle přímo v textu umístěn odkaz na odborný článek.

Na stranách 208 a 209 se opakuje totožný text.

V Závěru autor shrnul do výstižné zkratky výsledky svého zkoumání. Konstatoval, že kolektivizace zemědělství měla – vedle ekonomických a sociálních – především politické příčiny, proto nemohla přežít pád režimu, který ji prosadil. Zároveň však konstatoval, že se postupem času kolektivní formy hospodaření stabilizovaly a začaly přinášet pozitivní výsledky. Proto se i „*dekolektivizace*“ prosadila administrativními metodami a způsobem, který neakceptovala velká část družstevníků. Realizaci zkoumaných právních předpisů z doby kolektivizace tak ovlivňoval především jejich rozpor s hodnotovým systémem převážné části společnosti, zatímco realizaci právních norem z období transformace zejména jejich nízká kvalita („*výrazná nekvalita*“).

Závěry:

Disertace JUDr. Ing. Zdeňka Hraby se snaží postihnout velmi obsáhlou problematiku. Jak však autor správně upozornil, bez znalosti předchozího vývoje lze obtížně pochopit povahu jednotlivých zkoumaných opatření, ani postoje hlavních aktérů. A to, co se dělo na venkově na začátku a na konci druhé poloviny minulého století, spolu souviselo přímo nerozdílně.

Autor zvolil pro své zkoumání metody adekvátní zaměření jeho práce. Převažuje dogmatický rozbor jednotlivých právních předpisů, ale autor si – v mezích možností – všiml i okolností jejich vzniku a také naznačil problémy spojené s jejich praktickou realizací.

Jak na problematiku kolektivizace, tak na transformaci z počátku devadesátých let se autor díval kriticky. Snažil se to naznačit již v úvodu a čtení práce to potvrzuje. Nicméně nelze nevidět, že přístup ke zkoumaným předpisům je v každé z hlavních částí poněkud jiný. V první části textu autor hodnotí jednotlivé předpisy spíše jako celek, jakoby po povrchu, když se zaměřuje na ustanovení, vyjadřující jejich základní koncepci. Ve druhé části, kde využil své hluboké znalosti a zřejmě i velmi bohaté zkušenosti z reálné praxe, se naopak dostal „na samé dno“, k problémům, skrývajícím se v rozpornosti dílčích, přesto pro celkové vyznění důležitých ustanovení základních transformačních předpisů.

Ocenit je třeba bohaté zázemí pramenů a literatury, o něž se autor opíral. Vycházel z materiálů Národního archivu (kde trochu vadí nejednotnost v označování archiválií). Obsáhl literaturu, vztahující se k jeho tématu, využil informace z internetu (významně materiály Společné československé digitální knihovny na stránkách www.psp.cz) i informací od zainteresovaných osob.

Kolega JUDr. Ing. Zdeněk Hraba svou disertační práci osvědčil schopnost vědecky pracovat, proto doporučuji, aby mu byl po její úspěšné obhajobě

udělen titul Ph.D.

V Brně 29. 04. 2011

Ladislav Vojáček